

Sliggers, B., Vogel, J., Beliën, P., *De idealen van Pieter Teyler. Een erfenis uit de Verlichting* (Haarlem: Gottmer uitgevers groep, Teylers Museum: 2006, 287 blz., €45,-, ISBN 90 230 1187 2).

‘In den Name Godes Amen.’ Zo begint het testament van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778), dat de basis was voor de Teylers Stichting en het naar hem genoemde museum in Haarlem. Dit jaar is het precies 250 jaar geleden dat Teyler zijn testament opstelde en ter gelegenheid daarvan is in het Teylers Museum een tentoonstelling aan de stichter gewijd. Tegelijkertijd is er een fraai uitgegeven en geïllustreerde bundel verschenen met als titel *De idealen van Pieter Teyler. Een erfenis uit de Verlichting*. Hierin proberen diverse auteurs Teyler en de idealen die ten grondslag lagen aan zijn testament in de tijd te plaatsen. Daarnaast zijn er bijlagen opgenomen met onder andere de tekst van Teylers testament en een overzicht van de muntencollectie.

Over het leven van de erflater, zoals Pieter Teyler dikwijls in de bundel wordt genoemd, is nauwelijks iets bekend. Met dit probleem worstelen vrijwel alle auteurs; desalniettemin valt er wel een schets van zijn leven te geven. Teyler werd in 1702 geboren als zoon van een doopsgezinde zijdefabrikant in Haarlem. Nauwelijks had hij na de dood van zijn vader in 1750 de fabriek geërfd, of de textielindustrie in Holland raakte in een diepe crisis. Waarschijnlijk heeft hij na 1757, toen zijn voornaamste afnemer failliet ging, besloten de fabriek te sluiten. Dat was voor hem geen ramp, want al voor die tijd had hij fortuin gemaakt met het bankieren en beleggen van een forse erfenis. Na Teylers dood kregen de directeuren die hij in zijn testament had aangesteld het beheer over zijn enorme vermogen van f2 miljoen (volgens een ruwe schatting nu €70 miljoen).

In zijn testament beschikte Teyler dat de vijf directeuren twee genootschappen in het leven moesten roepen: het Godgeleerde Genootschap, dat de godsdienst moest bevorderen, en het Tweede Genootschap, dat zich bezig moest houden met de aanmoediging van de kunsten en wetenschappen. Daarnaast moesten de directeuren hulp bieden aan arme en noodlijdende mensen. Interessant is nu de vraag waarom Teyler tot de instelling van die genootschappen na zijn dood besloot en waarom niet tijdens zijn leven. Hiervoor kunnen de auteurs bij gebrek aan bronnenmateriaal geen verklaring geven. Piet Visser weet wel aannemelijk te maken dat de doopsgezinde Teyler in een traditie van liefdadigheid stond. Bij de doopsgezinden ‘werd de praktijk van alledag als demonstratie beschouwd van dat geloof: het leven ging aan de leer vooraf.’ (145) Het liefdadige aspect in Teylers testament mag dus geen verrassing zijn.

Het blijft ongewis of en waarom Teyler een product van de Verlichting is. De bundel veronderstelt de lezer bekend met de kenmerken van de Verlichting en laat daarom na om uit te leggen waarom Teylers nalatenschap een erfenis van dat tijdperk is — al zal niemand dat laatste willen betwisten. Dit is een belangrijk punt, omdat uit de bijdrage van Bert Sliggers blijkt dat de collecties die Teyler voor zijn eigen genoegen aanlegde, zoals de natuurlijke historie, de teken- en schilderkunst en de bibliotheek, niet zo veel voorstelden. Al snel na zijn dood werden ze deels door de directeuren verkocht. Alleen de numismatische collectie (de munten en penningen) is vrijwel geheel in tact gebleven en later uitgebreid. Behalve lid van de ‘Teekenacademie’, die zelfs bij Teyler thuis gevestigd was, was hij geen lid van wetenschappelijke genootschappen.

Over zijn verzamelingen concludeert Sliggers dat Pieter Teyler ‘een kleine verzamelaar’ was ‘die puur voor zijn eigen genoegen ... een bescheiden collectie van boeken, kunst en natuurlijke historie had.’ (91) De verlichte kant van Teyler blijkt eigenlijk alleen uit zijn testament.

Het laatste artikel in de bundel over Teylers nalatenschap is zeker niet het minste. Hoogleraar archiefwetenschap Eric Ketelaar geeft een overzicht van alle rechtzaken over Teylers testament tussen 1778 en 1956. Tal van erfenisjagers hebben in die tijd geprobeerd een deel van het fortuin in de wacht te slepen. Oorzaak van alle perikelen was het testament zelf. Teyler had in zijn testament een *clause reservatoire* opgenomen waardoor hij er zonder tussenkomst van de notaris wijzigingen in kon aanbrengen. Hierdoor ontstond er een verschil tussen zijn versie, de grosse, en de minuutversie van de notaris. Bovendien hebben de directeuren de grosse tot de twintigste eeuw zorgvuldig opgeborgen in een kast met vijf sloten — voor elke directeur één — en weigerden inzage te geven in het origineel. De erfenisjagers probeerden de wijzigingen van Teyler aan te vechten, maar de claims werden op één na uit 1784 door de diverse rechtbanken en gerechtshoven verworpen.

Ondanks het gebrek aan bronnen geeft *De idealen van Pieter Teyler* toch een interessant overzicht van het leven van de Haarlemse belegger en bankier. Met het monument dat Teyler per testament voor zichzelf oprichtte, bewees hij zich een grote dienst. Het maakte van hem een man van de Verlichting, maar of hij dat tijdens zijn leven ook was, valt te betwijfelen.

Jaap de Haan

Tussenbroek, G. van, *Grachten in Berlijn. Hollandse bouwers in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, Antwerpen: Uitgeverij L. J. Veen, 2006, 239 blz., €18,90, ISBN 90 204 0548 9).

De schrijver van dit boek, momenteel werkzaam als bouwhistoricus bij het Bureau Monumenten en Archeologie van de Gemeente Amsterdam en voordien verbonden aan de Technische Universität Berlin, heeft een prachtig onderwerp te pakken: de invloed van Nederlandse bouwmeesters en andere deskundigen op de ontwikkeling van Brandenburg in de zeventiende eeuw. De Nederlandse Republiek was toen een land dat volop in ontwikkeling was en op allerlei gebied vooraan liep, Brandenburg was juist armoedig, geteisterd door oorlogsellende, futloos. Maar het werd wel geleid door ambitieuze vorsten, die bovendien met Nederlandse Oranjedochters trouwden en mede hierdoor vrij gemakkelijk Nederlandse talenten konden aantrekken. Op wetenschappelijk niveau heeft Van Tussenbroek zich als architectuurhistoricus met dit onderwerp uitgebreid beziggehouden; dit boek is de populaire weerslag van dat onderzoek. Maar de schrijver wilde verder gaan door te proberen de beweegredenen te begrijpen van de Nederlanders die naar het verre Brandenburg gingen. Uiteindelijk is zijn doel zelfs om meer begrip tussen beide landen te kweken door te laten zien hoe verweven de Nederlandse en Duitse geschiedenis is.

Wat het onderwerp betreft heeft Van Tussenbroek goud in handen. Het boek bevat heel interessante informatie die ook veel historici onbekend zal zijn. Hollanders waren betrokken bij de uitbreiding van Berlijn, bij de bouw van paleizen en buitenhuizen, bij plannen voor een Oostindische compagnie, bij verbeteringen van de waterhuishouding. Desondanks stelde het boek mij teleur. Het goud verliest snel zijn glans en dat heeft een aantal redenen.

De auteur heeft ervoor gekozen zijn verhaal vanuit het heden te vertellen en bovendien met zichzelf als hoofdpersoon. Uiteraard zijn er de laatste jaren meer historici die het persoonlijke perspectief in meer of mindere mate in hun verhaal een rol laten spelen. Dit boek toont aan hoe riskant dat kan zijn. Hier heeft de schrijver zichzelf te veel op de voorgrond geplaatst, met als gevolg een rommelig boek met geregeld een wat mij betreft ongewenste inzage in zijn leven. Wij belanden bijvoorbeeld eerst in zijn geboortedorp aan de Maas om bij de Oder aan te kunnen komen — ook een rivier — en dat omdat in de buurt hiervan Nederlanders in de zeventiende eeuw actief waren. Die aanpak werkt wat mij betreft dan ook averechts. Het eigenlijke verhaal stukt voortdurend, het boek bevat allerlei herhalingen en de informatie is soms erg verbrokkeld. Er komen allerlei interessante mannen ter sprake, zoals Aernout Gijsels van Lier en Michiel Matthijs Smids, die beiden probeerden iets van het geordende Holland naar het onderontwikkelde Brandenburg te importeren, maar de lezer moet zelf maar zien de informatie met elkaar te verbinden. Het voortdurend heen en weer springen tussen heden en verleden brengt ook merkwaardige en gemakzuchtige vergelijkingen met zich mee: zo dient de Berlijnse muur als introductie voor een stuk over de ommuringen van het zeventiende-eeuwse Berlijn, waar verscheidene Nederlandse vestingbouwers bij betrokken waren — ‘ook zij hebben muren gebouwd die inmiddels zijn verdwenen.’